

Lietuvos jėzuitų provincijos egzaminų registracijos knyga: struktūra ir reikšmė

Irena Katilienė

Vilniaus universiteto biblioteka

Šio rašinio tikslas – trumpai pristatyti rengiamą spaudai senojo Vilniaus universiteto mokslo paveldo paminklą, rankraštinę Lietuvos jėzuitų kolegijos egzaminų registracijos knygą, t. y. bendrais bruožais aptarti minėto šaltinio struktūrą bei jo reikšmę. Pirmiausia pradėsime nuo bendresnių dalykų.

Knygoje pateikiama medžiaga tiksliai atitinka *Ratio studiorum* (Studijų planas) modelį, apie kurį čia reikėtų pasakyti keletą dalykų. Kaip žinoma, Jėzaus Draugijos mokymo modelis, jo programa *Ratio studiorum*, nuo 1599 m. tapo bendra visoms jėzuitų provincijoms, taip pat ir Lietuvos, kurią 1597 m. Jėzuitų ordino generolas Klaudijus Akvaviva (Aquaviva, Acquaviva, 1543–1615) įkūrė kaip viceprovinciją, o 1608-aisiais pakėlė iki savarankiškos provincijos rango¹. Šio generolo iniciatyva ir buvo parengtas minėtas bendras jėzuitų mokymo sistemos, arba mokymo programos, modelis. Tai humanitarinės mokyklos modelis, be naujųjų laikų kalbų, dialektikos, istorijos dėstymo. Trumpos, aiškios nuorodos, susijusios su paskaitų skaitymu, mokslo programa, profesoriais, vadovėliais ir literatūra bei pakankamomis lėšomis garantavo mokyklų plėtrą. „Ši vienalytė mokymo ir auklėjimo sistema taikyta kasdienėje ugdymo praktikoje. To dėka, be kita ko, jėzuitų mokyklos Lenkijoje, o pirmiausia, Vilniaus Akademija, pasiekė savo klestėjimo viršūnę“, – rašė Liudvikas Piechnikas, SJ, *Vilniaus akademijos istorijos* I tomo „Autoriaus žodyje“². Vis dėlto *Ratio studiorum* nebuvo visiškai atvira naujų mokslo krypčių plėtrai, pokyčiams švietimo srityje. Sparčiai progresuojanti ir populiarė fizika (iki tol dėstyta kaip filosofijos dalykas) su generalinės kongregacijos leidimu buvo įvesta tik 1730 m. Reikia pasakyti, kad senoji *Ratio studiorum* su menkais pakeitimais galiojo dar ir XIX a., kol permainos pasaulietiniame moksle ir švietime privertė nukrypti nuo jos normų. Dabar veikiančios *Normae generales de studiis*, įvestos 1980 m., po II Vatikano Susirinkimo ir apaštališkosios Jono Pauliaus II konstitucijos *Sapientia christiana*, kur kas labiau atsižvelgia į įvairių kraštų, kur darbuojasi šis ordinas, poreikius.

Mūsų aptariamos rankraštinės knygos pradžioje nurodyta, kad ji susideda iš 5 dalių. Šifruojant tekstą paaiškėjo, jog iš tikrųjų knygą sudaro keturios pagrindinės dalys, o antroji ir trečioji dalis suskaidytos į smulkesnes – pirmą ir antrą. Rankraščio struktūrą aptarsime tik fragmentiškai, sykiu pasiremdami *Ratio studiorum* atskirais punktais, nurodytais prie kiekvienos dalies. Tikslė šio rankraščio antraštė būtų: nepaprastoji (arba ypatingoji) provincijolo knyga – *Liber extraordinarius provincialis*. Provincijolas – vyresnysis, vyriausiojo ordino vadovo generolo paskyrimu vadovaujantis provincijai, dažniausiai pareigas eidavęs vieną arba dvi trejų metų kadencijas. *Ratio studiorum* provincijolui skirta 40 regulų (taisyklių): „Mūsų mokymo programos tikslas yra skatinti žmogų siekti žinių ir mylėti mūsų

¹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*. Kraków, 1996, p. 15.

² PIECHNIK, Ludwik, SJ. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 1: Początki akademii wileńskiej, 1570–1599. Rzym, 1984, p. 22.

Sutvėrėją ir Atpirkėją. Tad provincijolas privalo labai stengtis, kad įvairios mokymo programos mūsų mokyklose duotų rezultatus, kurių reikalauja mūsų pašaukimas⁴³.

Pirmoji rankraščio dalis apima vardus tų, kurie atsiūsti į kolegiją kaip būsimi nuolatiniai žemesniųjų klasių magistrai (mokytojai) pagal provincijolo studijų knygos 25 regulą, skamba taip: pageidaujama į Draugiją gauti tokį žmogų, kuris atrodytų ypač tinkamas tokiam darbui, bet dėl savo amžiaus ar sugebėjimų negali daryti pažangos sudėtingesniuose moksluose. Jų atsiuntimo sąlyga – troškimas pašvęsti visą gyvenimą Dievo tarnybai, mokant gramatikos ar humanitarinių dalykų. Provincijolas tai turėtų pažymėti savo įrašų knygoje. Kaip pavyzdį pateiksiu provincijolo Mikalojaus Lenčickio (Nicolaus Lancicius)⁴ 1631 birželio 3 dienos prierasą po fizikų egzamino: *Quia iuxta declarationem A. R. P. N. Generalis, quatuor tantum esse debuerunt examinatores uel iudices, et in paritate Suffragios, in fauorem examinatorum ferenda est Sententia; ideo Petrum Stephanowicz et Matthiam Łazynski, etsi amotum a Metaphysica Vilnensi, iussi Nesvisij audire Metaphysicam, qua tertij iudicis uel examinatoris, <...> praesertim cum utero eorum discitur habere talentum bonum pro concionibus, et sit religiosus moribus insigniter ornatus et alijs talentis. Nicolaus Lancicius Provincialis manu propria. 1631. 3 Iunij* (Kadangi pagal didžiai gerb. tėvo mūsų generolo deklaraciją buvo tik keturi egzaminatoriai, arba teisėjai, ir dėl balsavusių egzaminatorių lygaus balsų skaičiaus buvo paskelbtas sprendimas dėl Petro Stefanovičiaus ir Motiejaus Ložinskio, nors ir pašalintų iš metafizikos Vilniuje, kaip trečiasis teisėjas, arba egzaminatorius, liepiau [jiems] Nesvyžiuje išklausti metafiziką, <...> ypač vienam jų, sakoma, nuo gimimo talentingam pamokslininkui ir vienuoliškais papročiais bei kitais talentais apdovanotam).

Įdomumo dėlei, Andrius Bobola⁵ 1614-aisiais minimas tarp egzaminuotų Vilniuje logikos studentų, visų egzaminatorių įvertintas vidutiniškai, o 1616 m. per egzaminą iš metafizikos 5 egzaminatorių įvertintas jau kaip viršijęs vidurkį: *Andreas Bobola omnium 5 iudicio superat mediocritatem*.

Antroji dalis apima logikų, teologų ir metafizikų bei teologijos [studentų] egzaminą ir jų vertinimą pagal 19-os provincijolo regulos 3 paragrafą toje pačioje studijų knygoje, taip pat tų, kurie po išklaustos filosofijos atitinkamos dalies tokiu pačiu būdu išegzaminuoti pagal tos pačios provincijolo regulos 8 paragrafą. Teologijos studentai egzaminuojami kiekvienų metų gale. Nė vienas jų negali būti perkeltas, jeigu neturi egzaminatorių sprendimo, jog yra pasiekęs daugiau negu vidutinę pažangą. Išimtis gali būti padaryta tiems, kurie negali prilygti šiam standartui, bet kurie turi kitų puikių sugebėjimų, kaip nurodyta aukščiau. Provincijolas kartu su savo konsultoriais [patarėjais – red. pastaba] ir kitais kompetentingais vyrais, kurie pažįstami su studentais ir kurių sprendimu galima neabejoti, turėtų rūpestingai apsvarstyti, kokių sugebėjimų – vadovauti ar sakyti pamokslus – galima laukti iš tų, kurie nori stoti į ketverių metų teologijos kursą, nors yra pademonstravę tik patenkinamą filosofijos išmanymą. Tōs pačios procedūros turėtų būti laikomasi ir su tais, kurie nori pasilikti ketverių metų teologijos kursui, nepaisant jų vidutiniškos pažangos. Atitinkama citata iš rankraščio: *Perpensis igitur P.*

3 Ši ir kitos *Ratio studiorum* citatos verstos iš internete paskelbto angliško vertimo: *The Jesuit Ratio studiorum of 1599*. Translated into English, with an Introduction and Explanatory Notes by Allan P. Farrell, SJ. University of Detroit CONFERENCE OF MAJOR SUPERIORS OF JESUITS 1717 Massachusetts Avenue N.W. Washington, D. C. 200361970.

4 Mikalojus Lenčickis (1574–1601), SJ, 1631 m. tapo Lietuvos jėzuitų provincijolu; Šv. Rašto, teologijos ir hebrajų kalbos profesorius.

5 Andrius Bobola, SJ (1591–1657), šventasis (vienintelis šventuoju paskelbtas Vilniaus universiteto auklėtinis), kazokų nukankintas, kanonizuotas Pijaus XI 1938 m.

Provincialis examinatorum suffragiis censuit pratis Matthiam Roman et Fabricium debere pergere etiam Matyszewic ob talenta varia et quia per medium fere annum turbatus studiis intendere non poterat ipsius Professoris iudicio (Taigi provincijolas, pasvėręs egzaminatorių vertinimus, nusprendė, jog, išskyrus Matą Romaną ir [Luką] Fabricijų, reikia perkelti ir [Joną] Matiševičių dėl įvairių talentų, nors beveik per pusę metų neįstengė [pasiekti vidurkio]).

Antrosios dalies antrasis skyrius apima vertinimus tų, kurie išegzaminuoti po išklaudytos filosofijos dalies.

Pateiksime pavyzdį iš rankraščio apie 1628 m. Braunsberge egzaminuotus fizikus, dalyvaujant provincijolui Mykolui Ortuzui: *in Consultatione de praedictis Physicis indicatum est debere omnes pergere in philosophia* (konsultacijoje dėl minėtų fizikų [prieš tai išvardijama 11 pavardžių] yra nuspręsta, jog reikia, kad visi būtų perkelti į filosofiją).

Trečioji dalis apima tuos, nors ir vidutinių sugebėjimų, dėl talento [stokos], vis dėlto siunčiami į filosofiją. Šiuo klausimu *Ratio studiorum* teigia, kad per egzaminus, ar studentą nuspręsta perkelti į aukštesnį filosofijos ar teologijos kursą, egzaminatoriai turi saugoti paslapyje. Egzaminatorių sprendimai kartu su jų balsais turi būti užrašyti tam tikslui skirtoje knygoje, rezultatus saugoti paslapyje.

Ar studentas gali būti įvertintas vidutiniškai per galutinį filosofijos ar metinius teologijos egzaminus, turi nuspręsti egzaminatoriai. Jei vis dėlto provincijolo konsultorių ir kitų prityrusių vyrų (kurių patarimai yra svarbūs) sprendimu studentas turi ypatingų sugebėjimų valdyti ar pamokslus sakyti, provincijolo kompetencijoje nuspręsti, kokio veiksmo turi būti imtasi didesnei Dievo šlovei ir mūsų Draugijos labui. Jeigu jis nusprendžia, kad svarstomas studentas negali tęsti mokslų, turi tai užrašyti įrašų knygoje, nurodytoje aukščiau.

Šios (trečiosios) dalies pirmasis skyrius apima vertinimus tų, kurie išegzaminuoti po ketverių metų teologijos kurso.

Pavyzdys iš rankraščio: *Anno 1638 P. Albertus Kojalovicz, P. Andreas Dindowicz, P. Andreas Wolowicz post auditam 4 annis Theologiam eam publice defenderunt, et iudicio trium Examinatorum iuratorum (nam quartus mortuus est antequam iudicium tulisset) indicati sunt tantum habere doctrinā vt possint satisfactione Philosophiam et Theologiam docere et quantum 7^a Congregatio Generalis ad professionem 4 votorum requirit* (1638 metais t. Albertas Kojalavičius, t. Andrius Dindavičius, t. Andrius Valavičius, išklausę ketverių metų teologiją, ją viešai apgynė ir trijų egzaminatorių sprendimu (nes ketvirtasis mirė prieš priimant sprendimą) buvo nuspręsta, jog visi turi tiek teorinių žinių, kad jų pakanka mokyti filosofijos ir teologijos, kaip reikalauja 7 generalinės kongregacijos 4 įžadų priesaikai). Žinoma, kad keturių įžadų priesaika, galutinę, duodavo nedaugelis jėzuitų, vadinamieji profesai.

Trečiosios dalies antrasis skyrius, kuriame yra vertinimai tų, kurie viešai apgynė tezes iš visos teologijos, bet jie nebuvo egzaminuoti, o sprendimas priimtas dėl tezių bei generalinio akto gynimo.

1629 m. įrašas rankraštyje: *An. 1629. P. Sigismundus Lauxmin post auditam 4 annis Thëologiam, eam publice defendit Vilna coram P. Joanne Jamielkowsky Provinciali et iudicio omnium 4 examinatorum iuratorum potest cum Satisfactione docere philosophiam et Thëologiam habetque tantum doctrinā quantum 7^a Congregatio ad professionem 4 votorum requirit* (T. Zygmantas Liauksminas po išklaudytos 4 metų teologijos ją viešai apgynė Vilniuje provincijolo t. Jono Jamielkovskio ir visų keturių prisaikdintų egzaminatorių akivaizdoje, turi pakankamai žinių, kad galėtų mokyti filosofijos ir teologijos, kaip reikalauja 7 kongregacijos 4 įžadų priesaikai).

Paskutinioji knygos dalis, pradžioje įvardyta kaip penktoji, o knygoje pavadinta ketvirtąja, suteikia informacijos apie tai, kaip trečiųjų metų tėvai [jėzuitai] elgėsi per trečiąją probaciją ir kaip jiems pagal duotą instrukciją sekėsi: *quarta pars continet informationem quomodo Patres tertij anni in tertia Probatione se gesserint, et qua ratione satisfecerunt, iuxta Instructionem datam.*

Trečioji probacija (*probatio tertia*) – metų laikotarpis, šv. Ignaco numatytas vienuoliams prieš duodant paskutiniuosius įžadus, buvo skirta gilesniam jėzuitų dvasingumo ir vienuolyno teisių bei didžiųjų rekolekcijų, arba 30 dienų dvasinių pratybų, pažinimui. Trečiajai probacijai vadovauja instruktorius, arba vyresnysis, patyręs jėzuitas. Pavyzdys iš Mykolo Ortizo, trečiųjų metų tėvų magistro, informacijos: *Constantinus Sirvit. Coepit et finiuit sua 3^a probatione eodem tempore ardenti semper magnoque conatu, Cum peregit integre omnia 6 experimenta cum omnium adificatione, optimaque satisfactione, robustis viribus, magnoque Spiritu et profectu. Est deuotus, valde collectus, humilis, adificatiuus, laboriosus, et vno verbo optimus Religiosus, et insignis operarius* (Konstantinas Sirvydas pradėjo ir baigė savo trečiąją probaciją tuo pačiu metu [kaip ir kiti], 1611 metų rugsėjo pradžioje (baigė 1612 m. liepos pradžioje), visą laiką [rodydamas] dideles ir uolias mokslo pastangas, atliko visus 6 eksperimentus su dvasios pakilimu, didžiausiu pasitenkinimu, stipriomis jėgomis, didžia dvasia ir elgsena. Yra pamaldus, didžiai susikaupęs, nuolankus, pavyzdingas, darbštus, vienu žodžiu, puikiausias vienuolis bei sielų ganytojas).

Ir dar apie vieną mums svarbų asmenį: *Instructoris Informatio P. Philippi Frisij de Patribus tertij anni a 1^a Septemb. An. 1622 ad 22 Julij An. 1623. P. Joannes Jachnowicz inchoauit 3^m annum 8^{ua} Sept. finiuit autem 22 Julij; alacriter et cum feruore in eo versatus, nullum ostendit tadium. Exercitia Spiritualia cum bono conatu peregit per integrum mensem. Doctrinam Christianam tradidit cum bono zelo, adificatione et commendatione magna audientium et Nobilium; cum bona resignatione et promptitudine culinae ministeria obiuit; in peregrinatione bene se gessit. Missionem fecit cum bona satisfactione externorum et tolerantia laborum ac incommoditatum. Est deuotus et Orationi deditus; Humilis, obediens, patiens, modestus, regularum obseruans. Videtur bene profecisse in charitate fraterna, simplicitate, paupertate affectu, sui abnegatione et amore Instituti* (Instruktoriaus t. Filipo Frizijaus informacija apie trečiųjų metų tėvus nuo 1622 liepos 22-os iki 1623 m. liepos 22-os. T. Jonas Jaknavičius pradėjo trečiuosius metus rugsėjo aštuntą, o baigė liepos 22-ą [suprantama, kitų metų]; noriai ir užsidegimu, neparodė jokio nuobodulio. Dvasines pratybas visą mėnesį puikiausiai atliko. Krikščionybės mokslą [katechezę] perteikė itin uoliai, labai vertinamas ir aukštinamas klausytojų bei kilmingųjų, virtuvės tarnybą ėjo labai nuolankiai ir stropiai, gerai elgėsi piligrimystėje. Misiją atliko su didžiu svetimųjų pasitenkinimu ir toleruodamas vargus bei nepatogumus. Yra dievobaimingas ir maldai atsidavęs, nusižeminęs, paklusnus, kantrus, nuosaikus, prisilaikęs regulų. Matyti, kad pasižymėjo broliška meile, paprastumu, neturtingumo gerbimu, savęs išsižadėjimu ir institucijos [jėzuitų namų?– I. K.] meile).

Panašių pavyzdžių galėtume pateikti ir apie kitus garsius žmones. Štai Motiejus Sarbievijus, kuris čia minimas ir kaip studentas, vėliau – ir kaip egzaminatorius. Viena citata: *A die 5^a ad 10 Maii 1617 examinati sunt Bransbergæ praesente P. Prouinciali Simone Nikleviç, Rectore eiusque Consultoribus & a 3bis Examinatoribus sequentes Metaphysici iuxta Reg. 20 praefecti studiorum ...Matthias Sarbienski vnus sententia mediocris est; alterius supra; trium reliquorum multi supra mediocritatem* (1617 m. gegužės 5–10 d. Braunsberge, dalyvaujant provincijolui t. Simonui Niklevičiui, rektoriui ir 3 jo konsultoriams, per metafizikos egzaminą pagal studijų prefekto 20 regulą *etc.* trečias egzaminatorius sako, kad jis gali pereiti į teologiją, ketvirtas tvirtina tą patį, tik dėl kitų priežasčių, o penktas teigia, kad jis vos pasiekęs vidurkį ir dėl mokslo stokos, ir dėl lengvabūdiškumo; atsakinėjo paskubomis ir kiek arogantiškai). Arba apie Andrių Rudaminą 1622 m. gegužės 22 d. įrašė: *Andreas Rudomina, et omnium iudicio potest pergere in Theologia, etsi unus addit eum non profecisse ultra mediocritatem defectu studij* (Visų [egzaminatorių] sprendimu gali pereiti

į teologiją, nors vienas pridūrė, jog nepadares didesnės pažangos už vidutinę dėl mokymosi stokos) ir pan.

Rankraštis yra sulaukęs daugelio tyrinėtojų dėmesio. Savo darbuose jį mini ne vienas žymus Lietuvos ir užsienio mokslininkas, antai: Ludwikas Piechnikas, Henrykas Wisneris, Eugenija Ulčinė, Romanas Plečkaitis ir kiti. Profesorė E. Ulčinė „Įvade“ į „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštį“ šį rankraštį priskiria prie svarbesnių dar nepublikuotų Vilniaus jėzuitų kolegijos šaltinių⁶. Profesorius R. Plečkaitis šiuo rankraščiu remiasi savo tyrimuose apie feodalizmo laikotarpio filosofijos dėstymą Lietuvoje⁷. Tai vertingas mokslo istorijos šaltinis, vertas išvysti dienos šviesą, o jo reikšmė ir svarba neginčijama.

The Examination Register of the Lithuanian Jesuit Province: Structure and Meaning

SUMMARY

The article discusses the structure of the manuscript examination register of the Lithuanian Jesuit College (the end of the XVI century and the first part of the XVII century). This important piece of the scientific heritage of the Old Vilnius University is currently being prepared for publication.

The content of the five-part manuscript book exactly corresponds to the model in *Ratio studiorum* (the study program). The article contains numerous extracts from the register, which has entries for many significant Lithuanian cultural personages.

6 ULČINAITĖ, Eugenija. Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis: tarp kasdienybės ir amžinybės. In *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis (1710–1723 metai)*. Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. X.

7 PLEČKAITIS, Romanas. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1975, p. 30–31.